

Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana: una lectura sobre la viduïtat

Mireia Comas Via

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència **Reconeixement- NoComercial – Compartirlqual 3.0. Espanya de Creative Commons.**

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia **Reconocimiento - NoComercial – Compartirlqual3.0. España de Creative Commons.**

This doctoral thesis is licensed under the **Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 3.0. Spain License.**

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història
Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica
Programa de doctorat: “El món medieval i modern,
últimes línies de recerca” (bienni 2000-2002)

Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana: una lectura sobre la viduïtat

Tesi presentada per optar al títol de doctora en Història

Abril 2012

Doctoranda: Mireia Comas Via

Directora de la tesi: Dra. Teresa Vinyoles Vidal

La imatge de la coberta, procedent del *Comentari sobre l'Evangelí* de William of Nottingham, de finals del segle XIV, conservat a la Bodleian Library (MS. Laud Misc. 165, f. 444v.), correspon al passatge de l'ofrena de la viuda pobra (Mc 12, 41-44).

“I vosaltres, les viudes, que els vostres vestits, el vostre posat i les vostres paraules siguin honestos. Sigueu piadoses en les vostres necessitats, arneu-vos de paciència, ¡us en caldrà!”

Christine de Pizan, *La ciutat de les dames*, III, cap. XIX.

Taula de continguts

AGRAÏMENTS	9
ACRÒNIMS I ABREVIATURES UTILITZADES	13
I. INTRODUCCIÓ	15
I.I. HIPÒTESI I OBJECTIUS.....	20
II. ASPECTES METODOLÒGICS	23
II. I. ELS LÍMITS DE LA RECERCA.....	25
II. II. ESTRUCTURACIÓ DELS CONTINGUTS.....	27
II.III. FONTS D'INFORMACIÓ.....	30
PART 1: LA VIDUÏTAT A L'EDAT MITJANA	37
1. EL MARC LEGAL	39
1.1. LES FONTS PER AL CONEIXEMENT DEL DRET A LA CATALUNYA MEDIEVAL.....	39
1.2. LES VÍDUES A LA LEGISLACIÓ CIVIL.....	42
1.2.1. <i>El dot</i>	44
1.2.2. <i>L'escreix</i>	47
1.2.3. <i>L'opció dotal</i>	48
1.2.4. <i>L'usdefruit</i>	51
1.2.5. <i>L'any de plor</i>	53
1.2.6. <i>La tenuta</i>	55
1.2.7. <i>La quarta marital</i>	56
1.2.8. <i>Altres aspectes del dret relacionats amb la vídua</i>	56
1.2.8.1. Les segones núpcies.....	57
1.2.8.1. La tutoria.....	59
1.2.9. <i>La viuda en altres drets existents a la Corona d'Aragó</i>	60
1.3. LES VIUDES AL DRET CANÒNIC.....	63
1.4. CONCLUSIONS.....	65

2. LA VIDUÏTAT EN EL PENSAMENT I EL SIMBOLISME MEDIEVAL	67
2.1. LA CONSTRUCCIÓ DE L'IDEAL DE VIDUÏTAT CRISTIANA	67
2.2. LA VIDUÏTAT COM A OPORTUNITAT	72
2.3. "QUINES CONDICIONS DEU HAVER DONA VIUDA"	74
2.4. LES SEGONES NÚPCIES: TOLERADES, PERÒ NO RECOMANADES	81
2.5. MODELS DE VÍDUES EXEMPLARS	83
2.5.1. <i>Les vídues a la Bíblia</i>	86
2.5.2. <i>Les santes vídues</i>	88
2.6. LA VÍDUA COM A PERSONATGE LITERARI	97
2.6.1 <i>La vídua fàcilment consolable</i>	98
2.6.2. <i>La vídua independent</i>	101
2.6.3. <i>La vídua pèrfida</i>	103
2.7. L'EXPERIÈNCIA D'UNA VÍDUA: CHRISTINE DE PIZAN	105
2.8. CONCLUSIONS	110
PART 2: ENTRE LA SOLITUD I LA LLIBERTAT?.....	113
3. LA MORT DEL MARIT	115
3.1. L'ENTERRAMENT.....	116
3.2. ELS VESTITS DE DOL.....	121
3.3. L'ANY DE PLOR	124
3.3.1. <i>L'inventari dels béns del difunt marit</i>	127
3.4. CONCLUSIONS	131
4. LES VÍDUES AL TESTAMENT DEL MARIT.....	133
4.1. LA VÍDUA MARMESSORA.....	136
4.2. LA VÍDUA HEREVA UNIVERSAL	141
4.3. ELS LLEGATS MARITALS.....	144
4.4. LA VÍDUA USUFRUCTUÀRIA	146
4.5. LA RESTITUCIÓ DEL DOT I L'ESPOUSALICI	153
4.5.1. <i>La vídua tenutaria</i>	155
4.5.2. <i>Processos legals per recuperar el dot</i>	157
4.5.3. <i>Restitucions "post mortem"</i>	163

4.5.4. <i>La vídua foragitada</i>	165
4.6. PRESERVAR L'HONOR DE LA FAMÍLIA.....	167
4.7. EL TEMOR A LES SEGONES NÚPCIES	170
4.8. LA TUTORIA DE LES FILLES I ELS FILLS	173
4.8.1. <i>La vídua no tutora</i>	181
4.8.3. <i>La vídua-mare i les segones núpcies</i>	185
4.8.4. <i>El futur de les filles i els fills</i>	188
4.9. CONCLUSIONS	193
5. VÍDUA POBRA I MISERABLE PERSONA.....	197
5.1. LA PRESENCIA DE LES VÍDUES EN EL MARC URBÀ	199
5.2. L'AMENÇA DE LA POBRESA	208
5.3. L'EXCLUSIÓ SOCIAL DE LES VÍDUES: LA CIUTAT COM A ESPAI DE MISÈRIA I MARGINACIÓ.....	214
5.4. CONCLUSIONS	216
PART 3: ESTRATÈGIES DE VIDA.....	219
6. LES VÍDUES I EL TREBALL.....	221
6.1. VÍDUES AMB OFICI PROPI	228
6.1.1. <i>Romia, mestra sedera</i>	230
6.1.2. <i>Sança Ximenis de Cabrera, empresària tèxtil</i>	232
6.2. LA CONTINUÏTAT DEL NEGOCI FAMILIAR.....	234
6.2.1. <i>Isabel, vídua de Genís Solsona, adroguera</i>	238
6.3. LES VÍDUES EN EL MÓN DELS NEGOCIS	240
6.4. ELS GREMIS I EL TREBALL DE LES VÍDUES	246
6.5. LA VÍDUA MESTRA	250
6.6. CONCLUSIONS	253
7. LA CARITAT COM A AJUDA A LA SUBSISTÈNCIA.....	257
7.1. LES FORMES DE CARITAT INSTITUCIONALITZADA	258
7.2. XARXES DE SOLIDARITAT	263
7.3. CONCLUSIONS	267

8. LA DEFENSA DELS SEUS DRETS.....	269
8.1. PRIMER, ELS DRETS DE LA VIDUA.....	272
8.2. PROBLEMES HERETATS DEL MARIT	274
8.3. PROBLEMES ECONOMICS	276
8.4. PROBLEMES AMB LA JUSTÍCIA.....	279
8.5. CONCLUSIONS	283
9. CONSIDERACIONS FINALS.....	285
10. INDEX DE TAULES	295
11. FONTS D'INFORMACIÓ CONSULTADES	297
11.1. FONTS DOCUMENTALS INÈDITES	297
11.2. RELACIÓ DE FONTS JURIDIQUES I LITERARIES.....	299
11.3. BIBLIOGRAFIA	300
APÈNDIX DOCUMENTAL.....	331
I. REGESTS DELS DOCUMENTS	333
II. SELECCIÓ DE DOCUMENTS TRANSCRITS.....	419
III. TAULA DE TESTAMENTS D'HOMES CASATS.....	487

Agraïments

Després de tants anys realitzant aquesta tesi doctoral són moltes les persones a qui he d'estar agraïda per les seves contribucions, ajudes i suports. És impossible fer un repàs exhaustiu de totes les persones i institucions que m'han prestat el seu ajut personal i professional, perquè probablement incorreria en oblits i això seria injust. D'entrada, moltes gràcies a tots i totes. Tanmateix, és precís que dediqui unes paraules d'agraïment a aquelles persones que m'han acompanyat al llarg d'aquest projecte d'una manera més propera.

En primer lloc, vull expressar la meva més gran gratitud a la meva directora de tesi, la Dra. Teresa Vinyoles, per haver compartit amb mi el seu mestratge i el seu coneixement sobre l'edat mitjana i haver-me ensenyat a cercar en els arxius les històries de les dones i els homes del passat que s'hi amaguen. Si alguna cosa he après de l'ofici d'historiadora és, sens dubte, gràcies a ella. Vull destacar especialment la seva constant dedicació, paciència i sobretot la comprensió per

haver-me allargat tant en el temps, així com també les seves orientacions i els seus suggeriments.

En segon lloc, he de referir-me als companys i amics del Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona i, en especial, als membres del Grup de recerca d'Història Medieval: Fonts i Estudis. Per començar, he de fer especial esment a l'Elena Cantarell, companya i col·lega, però sobretot amiga. Vull agrair-li el seu acompanyament, els ànims i els seus profitosos consells. Espero que la propera en acabar la tesi sigui ella.

Igualment he de donar les gràcies a la Dra. Rosa Lluch Bramon per la lectura del text i els seus comentaris crítics que m'han servit per millorar-lo. Les mancances i els errors, però, són tots meus. A part d'això, he d'agrair-li el seu suport i els seus constants, però amistosos, recordatoris perquè acabés la tesi d'una vegada per totes. També he d'incloure en aquesta llista d'agraïments al Dr. Ignasi Baiges per compartir amb mi el seu saber paleogràfic, al Dr. Daniel Piñol per suplir la meua ignorància especialment en qüestions litúrgiques i a la Dra. Marta Sancho i al Dr. Prim Bertran pel seu amistós suport. He d'agrair també l'ajuda rebuda pel Dr. Ignacio Padilla i per la Karen Álvaro, ben aviat també doctora, per la seva ajuda i consells, a més de les converses entre mares doctorandes. Vull fer extensiu aquest agraïment a la resta de companys i companyes del departament que d'alguna manera o altra s'han interessat per la meua tesi i m'han donat els seus ànims per tirar endavant.

No em vull oblidar de les persones que he anat trobant des dels meus inicis com a becària en el departament, alguns ja doctors i d'altres aviat ho seran: el Ramon Banegas, la Carme Muntaner, el Pau Castells, el Giacomo Floris i tants d'altres amb qui he compartit els patiments de tot doctorand.

També vull tenir un record pels companys i companyes de la Facultat de Biblioteconomia i Documentació, on vaig deixar més que col·legues. Ara penso en la Núria Jornet, la Mònica Baró, l'Anna Rubió, la Concepción Rodríguez o l'Àlex Cosials. La meua estada allí em va servir per descobrir el món de la informació i la documentació i, en especial, el de la recerca bibliogràfica.

Finalment, he de fer esment a tots els membres de la meva estimada família que amb la seva ajuda i el seu encoratjament han contribuït, en gran manera, a què aquesta tesi doctoral acabés veient la llum. En primer lloc, a l'Albert per la seva comprensió i estoica paciència, especialment durant els darrers mesos en què ha hagut de fer-se càrrec de moltes coses tot sol. En segon lloc, he de tenir paraules per la Martina i el Biel, pel poc temps que els he pogut dedicar mentre duia a terme aquest projecte. També he d'agrair als meus pares, Montserrat i Josep, el seu constant suport i ajuda inestimable, així com també als meus sogres, Càndid i Tere, i a la meva germana Gemma i a l'Edgard, el qual veurà que després de la tapa, hi ha moltes més coses. I a tots els amics i amigues, gràcies per la vostra paciència.

Acrònims i abreviatures utilitzades

- ACA Arxiu de la Corona d'Aragó
- ACAP Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès
- ACB Arxiu de la Catedral de Barcelona
- ACVD Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt
- Advision PIZAN, CHRISTINE DE. *Le livre de l'advision Cristine.*
- AHCB Arxiu històric de la ciutat de Barcelona
- AHCB Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
- AHPB Arxiu històric de protocols de Barcelona
- AHPB Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
- APSCL Arxiu Parroquial de Sant Climent de Llobregat
- CD PIZAN, CHRISTINE DE. *La ciutat de les dames.*
- CG *Curial i Güelfa*
- CODOIN Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón
- CYADC *Constitucions y altres drets de Catalunya*
- DCVB *Diccionari català-valencià-balear*
- Dotzè EIXIMENIS, FRANCESC. *Dotzè llibre del Crestià.*
- Epistolari MARTORELL TRABAL, FRANCESC. *Epistolari del segle XV. Recull de cartes privades.*
- FV *Furs de València*
- LD EIXIMENIS, FRANCESC. *Lo libre de les dones.*
- LI *Fuero juzgo en latín y castellano*
- Llibre de comptes *El llibre de comptes com a font per a l'estudi d'un casal noble de mitjan segle XV. Primer llibre memorial començat per la senyora dona Sanxa Ximenis de Fox e de Cabrera e de Novalles, 1440-1443*
- LTV PIZAN, CHRISTINE DE. *Le livre des trois vertus.*
- Spill ROIG, JAUME. *Llibre de les dones o spill.*
- Terç EIXIMENIS, FRANCESC. *Terç del Crestià.*

I. Introducció

Decidir el tema d'una tesi doctoral és un pas realment important, ja que aquesta decisió ens acompanya no només durant el període d'elaboració de la tesi, sinó al llarg de tota la nostra recerca, és a dir, sempre. Certament, diversos motius van intervenir en la meva decisió. La història sempre està vinculada a la vida, i la vida em va posar al davant l'experiència de la meva àvia Dolors que desgraciadament va haver de fer front a una nova etapa de la seva vida arran de la mort del meu avi Ramon. Ella, de la mateixa manera que ho han anat fent moltes vídues al llarg del temps, va haver d'encarar-se a una situació per a la qual ningú no ens ha preparat: en primer lloc, per la gran pèrdua afectiva i física que significa la mort de la persona amb qui has decidit passar tota la teva vida –perquè ella ho va poder decidir– i, en segon lloc, per l'adaptació a unes noves circumstàncies que acostumen anar acompanyades de dificultats i solitud, encara que no deixis d'estar sola. Ella no ha volgut mai ser una càrrega per a ningú i, de fet, ha viscut pel seu compte fins que ha pogut valdre's per ella mateixa. Montserrat Rabella, presidenta de l'Associació de Viudes de Barcelona, assegura, però, que ningú pot conèixer

veritablement la realitat d'una viuda fins que no ho és.¹ I és cert. Actualment, les viudes s'han hagut d'organitzar per defensar els seus drets i fer sentir la seva veu per tal de millorar les seves condicions de vida. Les viudes de l'Edat Mitjana no ho van poder fer, tot i que van buscar les estratègies per poder superar les dificultats de la viduïtat.

Per altra banda, la meua presa de consciència de la realitat de les viudes medievals es va produir en el context del primer any de doctorat, quan el professor Manuel Riu, en un repertori bibliogràfic, va incloure l'obra *Veuves et veuvage dans le Haut Moyen Age*. Es tracta d'un recull d'estudis reunits per Michel Parisse on es van compilar els treballs presentats a una taula rodona organitzada a Göttingen per la Mission Historique Française en Allemagne.² Els articles s'ocupen de diversos temes, com ara el dot, les segones núpcies, la consagració de les viudes o les viudes dels reis francs, amb una cronologia que podem situar des del segle I fins al segle XI. Em va costar molt trobar aquest llibre. De fet, finalment, me'l vaig fer portar expressament de París. Tot i això, la importància d'aquesta obra en el context de la meua recerca, no és tant per la significació dels escrits dels seus autors, sinó pel fet de despertar el meu interès per la viduïtat femenina a l'Edat Mitjana. D'altra banda, cal dir que la Història de les dones ha estat molt present en el meu entorn de recerca i, sobretot, pel fet de treballar amb la Teresa Vinyoles, una de les precursoras en aquest camp al nostre país. Crec que cal recordar que va ser ella qui l'any 1973 va llegir la primera tesi de llicenciatura sobre història de les dones que es va presentar a l'Estat espanyol.³

Totes aquestes circumstàncies van fer que, l'any 2002, el meu treball de recerca del segon curs de doctorat ja es vinculés a la viduïtat. Amb el títol *Solidaritats femenines més enllà de la mort: testaments de vídues barcelonines del segle XIV*, aquest treball pretenia definir els vincles que establien les viudes baixmedievals en els seus testaments, tant pel que fa a nivell del seu cercle familiar, com fora d'aquest. Però, principalment, aquest estudi em va servir per assentar les bases per establir un primer contacte amb la bibliografia específica i amb les fonts.

---

¹ Ecur, Núria (2010).

² Parisse, Michel (1993).

³ Vinyoles Vidal, Teresa (1976b).

Amb només una lleugera mirada a la documentació, descobrim l'abundància de textos on apareixen viudes de totes les condicions socials. Les viudes són del tot identificables en la documentació. I això és perquè al costat del seu nom s'especifica clarament el seu estatus de viuda o bé, en molts casos, el de muller d'un marit difunt. Però, tanmateix, és poc l'interès que han suscitat a l'historiografia, especialment la del nostre país. Val a dir que la majoria d'estudis no han parat gaire atenció a les dones que, sense la presència d'un home, han de viure i assegurar la subsistència d'una família. Les viudes i les solteres queden sovint a l'ombra per a la historiografia medieval o, si més no, diluïdes entre les altres dones.⁴ No obstant, tot i la poca atenció que se'ls ha dedicat, ningú pot negar que les viudes foren un col·lectiu nombrós i important arreu.

La paraula viuda procedeix del mot llatí *vidua* que etimològicament significa "privada de", "desproveïda de". Es documenta per primera vegada en llengua catalana, sota les variants *viuva* o *vilva*, en un document de 1228 i posteriorment també en els escrits de Ramon Llull.⁵ La seva forma masculina no es testimonia en català fins al segle XV i és una adaptació de la femenina.⁶ De fet, en la majoria de les llengües del món el nom del *viudo* és un derivat secundari del de la viuda o n'és una adaptació.⁷ A partir d'aquesta primera aproximació etimològica, podem veure que la viduïtat és un concepte sexual determinat per la situació que ocupa la dona en la societat en relació a l'home: la viuda és una dona desproveïda de marit. És a dir, la viuda se significa per no tenir marit.

Així les coses, hem de situar les viudes dins del grup de les dones soles, juntament amb les solteres i les dones separades del marit. Hi ha moltes dones que, sense ser vídues, passen llargues etapes de la seva vida soles. En efecte, hi ha molts tipus de solitud, ara pensem en Duoda, per exemple, o bé en el cas d'Isabel d'Aragó,

---

⁴ Podríem citar alguna excepció com és l'article de Nilda Guglielmi sobre les dones soles. Aquesta autora presenta la vídua des del punt de vista de dona sola i estableix paral·lelismes amb les solteres, les vellardes, les bastardes i les separades. La imatge que ofereixen les fonts normalment és el de la vídua com un personatge dèbil que s'ha de protegir, perquè es tracta d'una persona sola, sense que cap home en tingui cura. Guglielmi, Nilda (1989).

⁵ Coromines, Joan (1991), vol. IX, p. 329.

⁶ En francès, en canvi, la paraula *veuf* no es documenta fins al segle XVI. Roberts, Anna (1999), p. 26.

⁷ Per exemple, en anglès, *widow* i *widower*. Coromines, Joan (1991), vol. IX, p. 332.

muller de Jaume II el Dissortat, comte d'Urgell, que en una carta de súplica al rei Ferran d'Antequera expressava molt clarament quina era la seva situació: *E record-vos, senyor, que mare sóc, viuda de marit viu.*⁸ Recordem que Jaume d'Urgell havia estat empresonat pel rei i que se li havien confiscat tots els béns, inclòs el dot de la seva muller.

Aquest grup de dones soles són les que Anna Roberts inclou dins del terme *viduïtat social*, que engloba totes les dones que estan *fora de circulació*, que actuen independentment dels homes i, sovint, en oposició a ells.⁹ Algunes d'elles ja haurien complert, des de l'òptica medieval dominant, la seva funció en la vida. Això és formar un matrimoni per tal de poder portar fills al món.

La viduïtat suposa un canvi profund que implica una alteració, en alguns casos dramàtica, de les circumstàncies vitals, especialment de les dones: la seva posició, així com també les seves obligacions i responsabilitats, es poden veure àmpliament afectades, a causa de la seva dependència social i econòmica del marit durant els anys de casada. Aquesta nova situació fa que, en molts casos, s'hagin d'enfrontar a vivències i problemes per als quals no han rebut cap preparació, ja que la seva educació, generalment, ha estat limitada al rol tradicional d'esposes i mares. I, a més, han estat sempre sota la tutela d'un home, primer del pare i després del marit. Tanmateix, la superació d'aquestes dificultats és possible gràcies al desenvolupament d'estratègies per adaptar-se a les circumstàncies canviants de la seva vida. D'aquesta manera, podem dir, que la viduïtat pot comprendre dues parts: en primer lloc, el fet d'esdevenir vídua, és a dir, la pèrdua del marit i, per tant, el canvi d'estatus; i, en segon lloc, la construcció d'un nou rol social i l'adaptació a les noves circumstàncies de la seva vida.¹⁰

Així doncs, hem decidit centrar-nos en les viudes fonamentalment per tres raons. En primer lloc, perquè les viudes són un col·lectiu àmpliament visible en la documentació, a diferència dels homes vidus, que difícilment els podem

---

⁸ Document citat per Costafreda Puigpinós, Virgínia (2003), p. 59.

⁹ Roberts, Anna (1999), p. 26-47.

¹⁰ Crick, Julia (1999), p. 24.

identificar, ja que el seu nom rarament se sol acompanyar de tal menció.¹¹ En segon lloc, per la mancança d'estudis monogràfics sobre la viduïtat en la historiografia catalana i espanyola, malgrat algunes aproximacions, en molts casos parcials, com ara l'article de l'Equip Broida de l'any 1984,¹² els estudis de María del Carmen García Herrero sobre la viduïtat foral i les viudes de Saragossa¹³ o bé els treballs que aborden els aspectes legals de la viduïtat.¹⁴ És cert que en moltes obres sobre història de les dones no es deixa de banda les viudes,¹⁵ però tot i no ser oblidades, en tant que dones, no solen ser el centre d'atenció ni l'objecte de treballs concrets. I, finalment, per tots els tòpics contradictoris generats entorn de la viduïtat que sobreviuen encara en el nostre imaginari, en molts casos les viudes

---

¹¹ Jaume Aurell en el seu article "Vida privada i negoci mercantil a la Barcelona baixmedieval" ratifica aquesta idea, ja que documenta veritablement pocs vidus en relació als homes casats i a les vídues que són objecte del seu estudi. Segons el seu parer, aquesta circumstància es deu al fet que molts d'ells es tornaven a casar. Aurell Cardona, Jaume (1993-1994), p. 227. Per altra banda, si ens fixem en els testaments redactats l'any 1348, que ha analitzat Jordi Günzberg, veiem igualment com el número de vídues és més elevat que el de vidus. Així, la viduïtat femenina representa un 52% del total de dones, mentre que la masculina se situa en el 26%. L'autor troba aquesta mateixa proporció en d'altres indrets. Günzberg i Moll, Jordi (2002), p. 75.

¹² El treball de l'Equip Broida de l'any 1984 parteix de l'estudi de 200 testaments, tant d'homes com de dones, datats entre 1350 i 1410, que evidencia la gran quantitat de vídues, comparada amb el número de vidus. Per a les autores, la causa d'aquesta situació es devia al fet que la muller es casava amb un home més gran que ella, però especialment perquè el vidu es mantenia en aquest estat durant poc temps, ja que es tornava a casar immediatament. En canvi, la dona, a partir de certa edat, es mantenia vídua. L'objecte d'aquest estudi és establir el paper de la vídua respecte al marit, és a dir, definir com afecta la voluntat del marit en el futur de la vídua. Equip Broida (1984), p. 27-41.

¹³ Especialment cal destacar el seu article a la revista *Hispania* amb el títol "Viudedad foral y viudas aragonesas a finales de la Edad Media". En aquest treball l'autora estudia la viduïtat foral, una de les institucions del dret familiar més regulada de la legislació foral aragonesa. No només n'estudia els aspectes legals, sinó que també examina les conseqüències derivades de l'aplicació de les normes legals amb exemples concrets de viudes aragoneses. L'anàlisi de María del Carmen García Herrero permet comprendre la vulnerable situació en què la llei deixava a les viudes dels grups socials més deprimits, al mateix temps que propiciava l'aparició de *señoras poderosas*. García Herrero, María del Carmen (1993), p. 431-450. També cal esmentar, entre d'altres, una síntesi sobre les viudes saragossanes a la seva obra *Las mujeres en Zaragoza en el siglo XV*. García Herrero, María del Carmen (2006a).

¹⁴ Podem citar sobre aquesta temàtica els treballs de Díez de Salazar, Luís Miguel (1983); Pérez de Tudela y Velasco, María Isabel (2001); Ratcliffe, Marjorie (1992); Rivera Garretas, María-Milagros (1982); Segura Graño, Cristina (1986).

¹⁵ Vegeu, en aquest sentit, els treballs de Teresa Vinyoles, ja des del seu treball *Les barcelonines a les darreries de l'Edat Mitjana (1370-1410)* de l'any 1976 fins a obres més recents com la *Història de les dones a la Catalunya medieval* de l'any 2005. Vinyoles Vidal, Teresa (1976b) i (2005), respectivament.

són presentades com un col·lectiu carencial, mentre que, en d'altres, com un col·lectiu amb un major grau de llibertat.¹⁶

I.I. Hipòtesi i objectius

La finalitat d'aquest treball de recerca és fer una anàlisi de la viduïtat femenina durant la Baixa Edat Mitjana amb la intenció d'estudiar el paper de la viuda dins de la societat medieval, especialment pel que fa a la ciutat de Barcelona i la seva àrea d'influència, i quines conseqüències comportava, en l'àmbit econòmic, social i personal, el fet de perdre la condició de dona casada.

El punt de partida d'aquesta investigació se situa en la idea que la condició social i jurídica de la viuda empitjorà a Catalunya al llarg dels segles medievals, principalment a causa de la introducció del dret romà. Però, tot i aquesta palesa disminució de drets i llibertats, ens preguntem quina llibertat d'acció tenien realment les viudes en el seu dia a dia, el qual es veia totalment o parcialment alterat després de la mort del marit, és a dir, en el moment en què perdien el seu estatus de dones casades.

Tant bon punt una dona enviudava, quedava fora de la potestat del marit i, d'aquesta manera, aconseguia una personalitat legal. Podríem dir que, en certa manera, la dona arribava així a la majoria d'edat. Atesa aquesta nova situació, es tracta de veure fins a quin punt aquestes dones eren lliures per actuar d'acord amb la seva pròpia voluntat. Eren, però, realment lliures només pel sol fet de quedar fora de la potestat del marit? Hi havia elements que frenessin la voluntat d'aquestes dones per actuar lliurement tal com elles desitjaven, com per exemple a l'hora de disposar de les seves propietats en el moment de testar? Quin límit hi posava la família del difunt marit? I la seva pròpia família? Quin límit hi posava la societat que l'envoltava? En quin grau les disposicions testamentàries del marit podien fer canviar el seu esdevenidor? Per què es veien obligades a acudir a la

---

¹⁶ Per a una visió de la viduïtat femenina en l'actualitat, vegeu Barenys Pérez, Maria Pia; Gutiérrez de Tuya, Carmen; Litago Ruiz, Carmen (2002), p. 165-209.

justícia per defensar els seus drets o els drets dels seus fills i filles? O allò que realment esperava a la vídua era, més que no pas la llibertat, la solitud?

El propòsit d'aquesta recerca és, doncs, trobar resposta a tota aquesta sèrie de preguntes que ens vam plantejar ja fa un cert temps en el moment d'iniciar-la i que han servit per definir els objectius de la investigació, que enumerem a continuació:

- Definir el marc legal de referència per a les dones viudes.
- Determinar quin era l'ideal de viduïtat en el pensament i el simbolisme medieval
- Establir la situació en què es trobaven les dones després de la mort del marit.
- Identificar les dificultats a què havien de fer front les viudes a causa de la seva condició de dones soles.
- Analitzar les estratègies de vida que generaven les viudes per tal de superar les dificultats a què havien de fer front en tant que dones sense home.

Aquests objectius ens serviran per tal de verificar la hipòtesi de recerca que ens hem plantejat: el fet que una dona esdevingui viuda i que, per tant, deixi d'estar sota la potestat del marit, no significa que aquesta pugui actuar lliurement d'acord amb la seva voluntat.

II. Aspectes metodològics

La metodologia que s'ha seguit per dur a terme aquesta investigació és l'habitual i pròpia dels estudis de caràcter històric. En primer lloc, es va escollir el tema i, a partir d'una primera aproximació bibliogràfica, es va poder establir la hipòtesi i els objectius de la recerca. En segon lloc, es va haver de delimitar el tema per tal de poder establir l'abast de la investigació, tant a nivell cronològic com geogràfic. A partir d'aquí es va definir un primer esquema de treball, que, naturalment, s'ha anat modificant al llarg de tots aquests anys dedicats a aquesta tesi doctoral. Mentre la recerca arxivística s'ha limitat a fons catalans, pel que fa a la recerca bibliogràfica hem ampliat l'horitzó per tal de cercar el context de la viduitat dins del marc europeu. En aquest sentit, he de dir que les estades que vaig realitzar tant a la Universitat de Tolouse com, sobretot, a la de Bordeus em van servir per poder localitzar bibliografia que, d'altra manera, probablement no hagués pogut conèixer. Per altra banda, les bases de dades bibliogràfiques en línia m'han permès completar el llistat de monografies i articles que han estat necessaris per tal de dur a terme una recerca com aquesta.

El període més llarg de tot el procés d'investigació es va dedicar a l'estudi de la documentació. La major part de documents treballats procedeixen de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, la qual cosa implica que la majoria dels documents estudiats són notariais. En segon lloc, he treballat també amb la documentació de l'Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt, al catàleg en línia del qual es pot accedir des de la pàgina web de la Biblioteca de Catalunya.¹ Es tracta d'un dels arxius privats amb documentació medieval més importants del nostre país, el contingut del qual gairebé no ha estat explotat per les dificultats que hi posen els seus actuals propietaris. Conec una mica aquest arxiu perquè vaig gaudir, ara fa uns anys, d'una beca per catalogar els seus fons en pergami, de manera que a partir de les notes que vaig poder prendre aleshores, els registres de la base de dades, així com també les notes o minutes que he pogut localitzar en els registres notariais de l'AHPB, he pogut ampliar la recerca duta a terme en d'altres arxius de la ciutat de Barcelona.

A més dels dos arxius esmentats, també he consultat els fons de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i l'Arxiu de la Corona d'Aragó, encara que en menor mesura. Pel que fa a l'AHCB, he treballat principalment el fons notarial, així com també el fons del Consell de Cent i el de Consellers. En quant a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, els documents consultats procedeixen de la Cancelleria reial.

Cal assenyalar que també he analitzat documentació editada per altres historiadores i historiadors. Aquesta circumstància m'ha permès recuperar documents en què alguna vídua n'era la protagonista, encara que la publicació no tingués com a objectiu posar de relleu aquesta particularitat. Certament, el resultat final ha estat un corpus documental de tipologia molt diversa. Aquesta ha estat, al meu entendre, un dels obstacles de la recerca, ja que ha sigut difícil sistematitzar la informació procedent d'aquesta documentació tan heterogènia, amb tipologies documentals difícilment seriables.

La tercera fase del procés d'investigació ha consistit en l'anàlisi i interpretació de les dades obtingudes, que prèviament havien estat introduïdes en dues bases de

---

¹ Es pot consultar a: www.bnc.cat/catalegs/vilassar/inici.php

dades, una per a la documentació i una altra per a les referències bibliogràfiques. La base de dades per recollir la informació de la documentació es va dissenyar utilitzant el programa ACCESS de Microsoft. Constava principalment de dues fitxes relacionades, una per als documents i l'altra per identificar cadascuna de les vídues. Per al buidat de la bibliografia, vaig fer servir la base de dades per a referències bibliogràfiques Endnote, mitjançant la qual vaig poder anar recuperant la informació extreta de les obres consultades.

En aquest punt, és a dir, un cop sistematitzada tota la informació procedent de les fonts consultades, va ser del tot necessari dur a terme una revisió de l'esquema de treball, per tal d'adaptar-lo al decurs de la recerca. Finalment, la darrera fase ha consistit en la redacció del treball i, naturalment, l'establiment de les conclusions.

II. I. Els límits de la recerca

Tal com hem esmentat anteriorment, un cop escollit el tema d'investigació, la qüestió següent va ser concretar la recerca en l'espai i en el temps. Metodològicament va ser del tot necessari establir un marc cronològic i geogràfic, atès que la documentació no ens limitava en aquest sentit. Ben al contrari, l'abundància de fonts en què les viudes fossin les protagonistes, directament o indirectament, superava l'ambició inicial d'aquesta recerca i calia evitar, tant com fos possible, la dispersió. Cal dir, però, que no sempre hem pogut defugir aquesta situació, circumstància que, en més d'una ocasió, ha fet allargar encara més el temps destinat a aquesta tesi doctoral. És per això que ha estat del tot imprescindible establir els límits d'aquesta recerca, no només a nivell temporal i geogràfic, sinó també a nivell temàtic; limitacions justificades per uns criteris científics, amb la idea de poder arribar a unes conclusions que fossin vàlides. El marc d'aquesta investigació, doncs, se situa a la ciutat de Barcelona i la seva àrea d'influència durant els segles XIV i XV, especialment durant el mig segle posterior a la Pesta Negra.

L'elecció de situar els límits cronològics en els darrers segles medievals radica en diverses causes. Durant aquest període, Catalunya es trobà immersa en un procés de replegament econòmic, agreujat per la crisi demogràfica que es manifestà a partir de la pesta de 1348, però que perdurà en els decennis posteriors. Les epidèmies desestructuraren nombroses famílies i afectaren la formació de noves unitats familiars. La documentació de l'època ens mostra viudes i vidus, una part important dels quals acabà contraient segones núpcies.

És també en aquest moment quan apreciem una sèrie de circumstàncies que intervenen, més o menys decisivament, en la vida de les dones. Des del punt de vista legal, es pot constatar un agreujament dels drets de la dona arran de la introducció del dret romà mitjançant el *Recognoverunt Proceres* (1284) i les Corts de Perpinyà de 1351. Per altra banda, la literatura de caire didàctic transmetia una ideologia de superioritat masculina sobre la dona, amb exemples i regles de conducta femenina fruit de la tasca dels moralistes de l'època. No podem obviar el fet que la dona fou apartada de tasques que havien realitzat les seves mares i àvies durant els segles anteriors. Així doncs, podem dir que la segona meitat del segle XIV representa un punt d'inflexió que desembocà en un empitjorament de la situació social de les dones.² Ens preguntem, doncs, com afectà a les vídues, com a dones soles, que vivien sense la tutela de cap home, aquest context de misogínia que es féu cada cop més visible a mesura que avançava el segle XIV.

Tot i aquesta concreció cronològica, en alguna ocasió ha estat necessari presentar una visió general de les etapes històriques precedents per poder, a continuació, dirigir l'atenció a aquesta segona meitat del segle XIV, en què es produeixen nombrosos processos de canvi a tots els nivells, i fins a la fi del segle XV.

Els límits espacials d'aquest estudi, tal com hem esmentat, s'han situat a Barcelona i la seva àrea d'influència. La ciutat atrau als habitants de les poblacions situades al seu voltant, és un focus econòmic, social i cultural; bé per instal·lar-s'hi, bé per fer-hi gestions. Tant els homes com les dones de les viles i pobles d'aquesta àrea d'influència acudien als notaris barcelonins per testar, per

---

² Vinyoles Vidal, Teresa (1988b).

firmar contractes, per deixar constància escrita de tot allò que consideressin prou important com per esmerçar-hi no només energies, sinó també diners.

D'aquesta manera, pel fet de tractar principalment amb documentació notarial, ens hem trobat també amb exemples de vídues procedents de les poblacions dels voltants de Barcelona. Tanmateix, per tal de valorar les diferències entre la viduïtat de les dones de ciutat i les dones de la ruralia, hem cregut convenient analitzar les disposicions testamentàries d'homes casats, tant de procedència urbana com rural, especialment procedents del pla del Llobregat.

Els límits temàtics poden semblar, a priori, els més arbitraris, més difícils de justificar; la seva selecció i ordenació s'ha fet tant en funció de les fonts a les quals hem tingut accés, com també seguint criteris de caire més personal, derivats de la nostra formació acadèmica i de les pròpies experiències vitals. Així, ha estat del tot necessari concretar quins aspectes de la viduïtat medieval havien de ser objecte d'aquest treball d'investigació, ja que l'estudi d'aquest grup social podria abastar diverses tesis doctorals. Aquesta, potser, ha estat una de les dificultats a l'hora de concretar la investigació, atès que, d'entrada, qualsevol esdeveniment en què una vídua fos la protagonista podia ser del nostre interès. És per aquesta raó que vam establir dos eixos temàtics: per una banda, establir les dificultats amb què es podien trobar les vídues baixmedievales, i, per l'altra, definir les estratègies a les quals podien optar per fer-hi front. En el següent apartat s'especifiquen els continguts a partir dels quals s'ha estructurat la recerca.

II. II. Estructuració dels continguts

Hem dividit els continguts d'aquesta tesi doctoral en tres parts. La primera part s'ha destinat a establir el context tant jurídic com de caire ideològic de la viduïtat a l'Edat Mitjana. En primer lloc, l'anàlisi del marc legislatiu referent a les viudes ens ha servit per establir la seva capacitat jurídica a través de l'anàlisi de les figures legals que afectaven especialment a aquest col·lectiu de dones com ara el

dot, la tenuta o bé l'usdefruit. Aquesta aproximació a la situació jurídica de les viudes s'ha fet tant des del punt de vista del dret civil com del canònic.

La base d'aquest marc legal es basteix principalment a partir de la recuperació del dret romà, però també a partir de les aportacions dels moralistes que al llarg dels temps han anat definint el paper de la viuda dins de la societat. És per això que hem dedicat el segon capítol d'aquesta primera part a analitzar el que podríem anomenar el marc moral, per tal de poder establir com les aportacions dels moralistes podien arribar a influir en l'àmbit d'acció de les viudes i, fins i tot, limitar-lo. En aquest sentit, també cal destacar el punt d'inflexió que significà el desenvolupament de la Querella de les dones que va posar de manifest que les relacions dels sexes i entre els sexes estaven patint un procés de canvi.³

En la construcció de l'ideari medieval van tenir un paper rellevant els pensadors i intel·lectuals medievals, majoritàriament eclesiàstics. Tant les obres de caràcter moralitzant o didàctic, com la poesia i les obres de ficció ens han permès definir l'ideal de viduïtat que imperava en el pensament i el simbolisme medieval.

La segona part d'aquesta tesi doctoral s'ha dedicat a fer una lectura de diversos aspectes característics de les viudes barcelonines a la Baixa Edat Mitjana. En primer lloc, s'ha tractat sobre el dol i el període immediatament posterior a la mort del marit. Però, no només ens hem fixat en l'enterrament, sinó també en una de les obligacions que la viuda havia de dur a terme immediatament després d'haver-se produït la defunció del cònjuge per tal de poder gaudir de l'any de plor: l'inventari dels béns del seu marit.

A continuació, hem analitzat la situació en què es trobaven les viudes a partir de la lectura dels testaments d'homes casats. S'ha d'assenyalar que sobre aquest aspecte concret ja s'havien fet alguns treballs amb anterioritat pel que fa a la ciutat de Barcelona,⁴ de manera que aquestes investigacions ens han servit com a referent per als nostres resultats.

---

³ Rivera Garretas, María-Milagros (2007), p. 44.

⁴ En especial l'article de l'Equip Broida: Equip Broida (1984), p. 27-41.

En l'últim capítol d'aquesta segona part, ens hem fixat en les raons per les quals les vídues rebien sovint el qualificatiu de *miserabiles persone*. En primer lloc, hem tractat sobre la presència de les viudes en el teixit urbà i quin era el seu pes demogràfic. Això ens ha permès establir el grau de pobresa de les vídues que eren caps de casa. Per altra banda, hem volgut indagar especialment en les dificultats més de caràcter econòmic amb què moltes d'elles es trobaven i en l'ombra de la pobresa que amenaçava el seu dia a dia, que en alguns casos podia desembocar en exclusió social.

La tercera part s'ha dedicat a analitzar les possibilitats d'actuació de les viudes medievals dins del seu àmbit social, així com també les estratègies que desenvolupaven per tal d'adaptar-se a les circumstàncies de la seva nova vida. Així, hem volgut posar de manifest els recursos que tenien les vídues per fer front a les dificultats i els mitjans que disposaven per mantenir-se. En el primer capítol d'aquesta part, s'ha tractat sobre el món laboral al qual tenien accés les vídues i sobre els treballs i negocis que duïen a terme.

En el capítol següent, s'han estudiat les diverses formes de caritat com a complement a la subsistència de les vídues més necessitades. Tanmateix, hem fet especial èmfasi en les xarxes de solidaritat que teixien les dones medievals per ajudar-se en cas de dificultats. Finalment, en el darrer capítol, ens hem fixat en les circumstàncies per les quals algunes vídues es veïen obligades a acudir a la justícia per defensar els seus drets. Més enllà de les demandes per aconseguir la restitució del dot i per defensar els interessos dels seus fills i filles, la majoria de plets tenien sempre un rerafons econòmic.

Per acabar, hem destinat les darreres planes d'aquesta tesi doctoral a l'establiment de conclusions, però també a definir possibles línies de recerca per continuar investigant sobre aquest tema o bé aspectes sobre els quals no s'ha aprofundit suficientment. Finalment, l'exposició de la nostra investigació s'acompanya d'un apèndix documental format pels registres dels documents analitzats no publicats i per les transcripcions d'una selecció de documents estudiats.

II.III. Fonts d'informació

Les fonts documentals utilitzades per dur a terme aquesta recerca han estat molt variades, atès que, tal com hem esmentat anteriorment, el col·lectiu de viudes és molt visible en la documentació.⁵ Per altra banda, tenint en compte la hipòtesi plantejada, era necessari abarcar una major varietat de fonts per tal de tenir una visió el màxim de panoràmica de la condició de les viudes barcelonines a l'Edat Mitjana. Amb aquesta intenció, hem consultat tant fonts inèdites⁶ com publicades.⁷ Així, hem cregut convenient consultar tant fonts del dret, com fonts literàries, com també, evidentment, fonts documentals de tipologia i procedència diversa. Pel que fa a la documentació inèdita, cal assenyalar el predomini de la de tipus notarial, especialment pel que fa als testaments i els requeriments.

Els testaments són una font seriada que permeten l'obtenció de dades quantitatives que ens han facilitat la comprensió global del panorama en què es trobaven les vídues després de la mort del marit.⁸ Aquesta tipologia documental recull les voluntats maritals sobre l'esdevenidor de les seves mullers i la seva relació amb l'herència, ja que no podem oblidar que la finalitat principal del testament és la transmissió de patrimoni. Els testaments estudiats procedeixen no només de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, sinó també de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i també els de l'Arxiu Parroquial de Sant Boi de Llobregat, publicats per Jaume Codina.⁹

En segon lloc, s'ha dedicat especial atenció als llibres de requeriments, protestacions, sentències arbitrals i apel·lacions custodiats a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Les requestes notariales són un tipus de font que permeten l'estudi d'un ampli ventall de temes a nivell social, econòmic, judicial, etc. I

---

⁵ La relació de fonts consultades amb les referències corresponents es troben a l'apartat corresponent.

⁶ Els documents concrets estudiats per aquest treball venen regestrats per ordre cronològic a l'Apèndix documental amb la referència dels notaris i els protocols pertinents. Ens referirem a aquests documents a partir de la seva pròpia signatura i de la data.

⁷ La citació d'aquests documents en el text es fa a partir de la referència bibliogràfica de l'obra on han estat publicats i/o citats i, sempre que sigui possible, se n'esmenta la signatura.

⁸ Vegeu la taula de testaments d'homes casats de l'Apèndix Documental. Els documents continguts en aquesta taula apareixen referenciats a les notes a peu de pàgina amb la seva signatura i la indicació que aquests documents es troben a la taula esmentada.

⁹ Codina, Jaume (2003).

aquesta riquesa ens aporta més llum sobre el nostre coneixement de les vídues medievals, ja que la presència de vídues en aquest tipus de document és considerable. Ens hem fixat especialment en aquells requeriments que haguessin estat fets per vídues, que són la majoria, però també aquells que estiguessin destinats a vídues o aquells en què la vídua fos motiu del requeriment. No hem descartat tampoc aquells requeriments de dones, que després d'un temps de viduïtat, s'havien tornat a casar, però que, tot i aquesta nova circumstància, arrossegaven problemes de la seva anterior viduïtat. Aquest fet evidencia que amb la celebració d'un segon matrimoni no s'acabaven els problemes per a la vídua, sinó que calia emprendre accions per donar fi als possibles conflictes, que podem desgranar a partir de l'estudi d'aquesta tipologia documental.

Tot i aquests dos grans grups de documents inèdits, el ventall de tipologies documentals és molt més ampli, tal com es pot apreciar en la taula següent:¹⁰

Tipologia documental	Quantitat
Acord	1
Agermanament	1
Apel·lació	10
Època	47
Assentament de clavaria	1
Bitllet	1
Capítols matrimonials	8
Cessió	2
Comanda	2
Compromís	2
Concessió reial	1
Concòrdia	1

¹⁰ Aquesta taula inclou només els documents inèdits.

Tipologia documental	Quantitat
Confirmació	1
Contracte d'aprenentatge	2
Debitori	2
Definició	5
Donació <i>propter nuptias</i>	1
Elecció d'àrbitres	3
Execució de sentència	1
Fogatjament	1
Informació de ciutadania	2
Insolotumdació	1
Intima	1
Inventari <i>post mortem</i>	2
Jurament	2
Memorial	2
Nomenament de procurador	8
Ordinació	2
Padró de milícia	2
Petició	1
Possessió corporal	2
Préstec	1
Privilegi reial	1
Procés	4
Promesa	1
Protestació	3

Tipologia documental	Quantitat
Reconeixement	2
Recurs	1
Redempció de cens	1
Relació de comptes	2
Renúncia	1
Requeriment	55
Restitució	3
Sentència	12
Suplicació	1
Taxació d'aliments	1
Testaments	142 ¹¹
Venda	23

Taula 1: Relació de tipologies documentals

Paral·lelament a aquesta recerca documental, s'ha dut a terme una anàlisi de fonts de caràcter jurídic, així com també de fonts literàries. En el primer cas, les fonts per a l'estudi del dret ens han servit per establir l'evolució de l'estatus legal de la vídua, segons les lleis pròpies de cada moment.

En segon lloc, per tal d'analitzar la construcció de l'ideal de viduïtat en el pensament i el simbolisme medieval, hem consultat fonts més de caràcter literari: des de la literatura didàctica o moralitzant fins a novel·les de cavalleria i poesia. Ens hem fixat especialment en obres escrites en llengua catalana, tot i que naturalment ha estat necessària la consulta d'obres de caràcter universal, com ara els textos dels Pares de l'Església o també altres obres de la literatura europea baixmedieval, entre les quals cal destacar les escrites per Christine de Pizan.

¹¹ A més dels 135 testaments inclosos a la taula de l'Apèndix documental, hem consultat altres testaments que es troben regestrats a l'apartat corresponent.

Finalment, cal parlar de la bibliografia relacionada amb el tema que ens ocupa, és a dir, sobre la viduïtat. Cal dir que les aportacions procedents des de la historiografia anglosaxona, nordamericana i francesa són les més importants. Durant els anys noranta del segle passat es van publicar tot un seguit de compilacions d'articles al voltant del tema de la viduïtat a l'Edat Mitjana.¹² Els treballs inclosos en aquestes obres analitzaven el paper de la viuda, no només com a subjecte històric, sinó també com a subjecte literari. Cal destacar, per altra banda, les contribucions de Christiane Klapisch-Zuber¹³ sobre les viudes florentines, en especial el seu comentat article sobre la *mère cruelle*.¹⁴ Si fem referència a les vídues de la ciutat de Florència, cal fer també esment a l'obra d'Isabelle Chabot,¹⁵ la qual ha dedicat diversos articles a parlar de la *tornata*, és a dir, al dret de la vídua a ser acollida per la seva pròpia família, així com també els estudis de Nilda Guglielmi sobre les dones soles.¹⁶

En quant a la producció historiogràfica d'àmbit català i espanyol, ja hem fet esment en l'apartat anterior sobre la mancança d'estudis específics dedicats a la viduïtat femenina medieval, sense menystenir les aportacions de Teresa Vinyoles, María del Carmen García Herrero, María Isabel Pérez de Tudela i l'Equip Broida. Tanmateix, la meua intenció ha estat espigolar la major quantitat de notícies possibles referents al tema que ens ocupa procedents de monografies i articles que no tenien com a objecte d'estudi les vídues, però sí, en la major part dels casos,

---

¹² Mirrer, Louise (ed.) (1992). *Upon my husband's death: widows in the literature and histories of medieval Europe*. Ann Arbor: The University of Michigan Press; Walker, Sue Sheridan (ed.) (1993). *Wife and widow in Medieval England*. Ann Arbor: The University of Michigan Press; Cavallo, Sandra; Warner, Lyndan (ed.) (1999). *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe*. London: Longman; Carlson, Cindy L.; Weisl, Angela Jane (ed.) (1999). *Constructions of widowhood and virginity in the Middle Ages*. New York: St. Martin's Press.

¹³ Els articles més rellevants d'aquesta autora es troben recollits en l'obra Klapisch-Zuber, Christiane (1985). *Women, Family, and Ritual in Renaissance Italy*. Chicago and London: The Chicago University Press.

¹⁴ Klapisch-Zuber, Christiane (1985), p. 117-131.

¹⁵ Vegeu, per exemple, Chabot, Isabelle (1994). "La sposa in nero. La ritualizzazione del lutto delle vedove fiorentine (secc. XIV-XV)". En: *Quaderni Storici*, 86, p. 436-443 i Chabot, Isabelle (1999). "Lineage strategies and the control of widows in Renaissance Florence" a Cavallo, S. y Warner, L. (Eds.) *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe*. Londres: Longman, pp. 127-144.

¹⁶ Guglielmi, Nilda (1988). "La viuda tutora (Italia del Centro y del Norte. Siglos XIII-XV)". En: *Anuario de Estudios Medievales*, 18, p. 157-171 i Guglielmi, Nilda (1989). "La femme seule dans l'Italie du centre et du nord au bas Moyen Age (condition, statut, contrôle)". En: *Razo*, 9, p. 53-66.

les dones medievals. El resultat ha estat una bibliografia variada i extensa, que pot ser consultada en l'apartat corresponent d'aquesta tesi doctoral.

